

РОЗДІЛ 7. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ГЕНЕЗИС ІДЕЙ ПРО ДИТЯЧУ ГРУ У СПАДЩИНІ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

CHILDREN'S GAME IDEAS IN THE HERITAGE OF EDUCATORS OF THE NATIVE PEDAGOGICAL THOUGHT (THE END XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Стаття присвячена певним сторінкам історії розвитку ідей про дитячу гру у спадщині представників вітчизняної педагогічної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття. Окреслено певні науково-методологічні засади, що стали підґрунтям історичного дослідження, виявлено невришені аспекти проблеми. Метою статті є узагальнення з позиції історичного і структурно-логічного підходів поглядів відомих українських педагогів-гуманістів досліджуваного періоду на дитячу гру в контексті становлення й еволюції дошкільної педагогіки. Для відтворення й обґрунтування процесу розвитку теорії і практики дитячої гри використано історичний, соціокультурний і структурно-логічний підходи. Структурно-логічний підхід дає змогу розглядати накопичену систему знань у галузі дитячої гри як систему взаємопов'язаних необхідних і достатніх структурних елементів, які в сукупності становлять відповідну теорію – педагогічну теорію дитячої гри. Такими елементами є ідеї, поняття, закономірності, принципи та правила. Тож внесок просвітителів кінця ХІХ – початку ХХ століття розглянуто в контексті розвитку й наповнення відповідним змістом означених категорій. У контексті проблеми виокремлено ті праці педагогів і просвітителів, де феномен дитячої гри та її структурні елементи ставали предметом спеціального дослідження й обговорення (Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова, І. Сікорський). У процесі аналізу педагогічної спадщини відзначено оригінальні погляди. Представлено підходи до вивчення феномена гри, організації дитячої гри з метою гармонійного розвитку дитячої особистості. Звернуто увагу на необхідність використання гри у вихованні дитини. Зауважено, що в працях вітчизняних педагогів означеного періоду закладаються основи для дослідження теоретичного і практичного аспектів дитячої гри. Сутність і своєрідність такого поняття, як гра, обґрунтовується на рівні цілої низки родових і взаємопов'язаних понять – мети, змісту й сюжету, класифікації, методів керівництва грою. Означений історичний етап можна кваліфікувати як подальший розвиток ідейного та понятійного складників педагогічної теорії дитячої гри.

Ключові слова: педагогічні погляди, педагогічні ідеї, дитяча гра, теорія дитячої гри, структурні елементи теорії гри.

Some scientific and methodological principles that underlie historical research reveal the unresolved aspects of the problem are outlined. The purpose of article is to generalize the views of the well-known native humanistic educators of the marked historical period on the problem of children's game in the context of the formation and evolution of preschool pedagogy. Historical, socio-cultural and structural-logical approaches were used to reproduce and substantiate the development of the theory and practice of children's game. The structural-logical approach allows us to consider the accumulated knowledge system in the field of children's games as a system of interconnected essential and sufficient structural elements, which in total form the corresponding theory – the pedagogical theory of children's games. Such elements are ideas, concepts, patterns, principles and rules. Thus, the contribution of educators the end of the XIXth – the beginning XXth century is considered in the context of the development of specified categories, as well as filling them with relevant content. In the context of the problem, there have been singled out those works of educators, where the phenomenon of the children's game and its structural elements became the subject of special research and discussion (N. Lubenets, T. Lubenets, S. Rusova, I. Sikorsky). The analysis of the pedagogical heritage has made it possible to determine original views. The approaches to the study of the game phenomenon, organization of children's games with the aim of harmonious development of the child's personality are defined. The attention is drawn to the necessity of using the game in the child upbringing. Foundations for the research and analysis of the theoretical and practical aspects of children's game are laid in the works of the native educators of the historical period under consideration. The essence and peculiarity of such a concept as "children's game" is grounded on the level of a whole number of generic and interrelated concepts – purpose, content and plot, classification, methods of game guidance. The marked historical stage can be qualified as the further development of the formation of the ideological and conceptual component of the theory of children's game.

Key words: pedagogical views, pedagogical ideas, children's game, theory of children's game, structural elements of game theory.

УДК 37.01 (477) «18»: 796.11
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-2-38>

Головко М.Б.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Ракитянська С.С.,
магістрант педагогічного факультету
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Генезис теорії і практики дитячої гри в науковому дискурсі є наскрізною проблемою сучасної

дошкільної освіти. Сьогодні, на жаль, не демонструє того місця, яке має посідати справжня вільна і творча гра в дитячому житті; її великий розвиваль-

ний потенціал залишається лише частково затребуваним у розв'язанні завдань педагогічного супроводу дошкільного дитинства. Справжня дитяча гра в усіх її виявах і формах має пронизувати цілісний освітній процес дошкільного закладу. Її феноменальна природа ставала предметом дискусій багатьох учених і практиків на різних етапах еволюції психолого-педагогічної науки і практики. Зокрема, у контексті побудови цілісної теорії дитячої гри, яка б охоплювала найбільш вагомі результати еволюції педагогічної думки, варто звернутися до творчої спадщини педагогів (учених і практиків) найбільш масштабного та плідного часу для розвитку вітчизняної науки, її гуманістичного дискурсу, у межах якого обговорювалися роль, місце, розвивальний потенціал дитячої гри в період становлення й розвитку суспільного дошкільного виховання, що почало розвиватися в кінці XIX – на початку XX століття в Україні та Росії під впливом стрімкого розвитку промисловості й масового залучення жінок до суспільного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теорія і практика дитячої гри в сучасній дошкільній педагогіці досить обґрунтовано та повно презентовані в дослідженнях Л. Артемової, Л. Виготського, Д. Ельконіна, Р. Жуковської, О. Запорожця, Д. Менджеричької, О. Усової, К. Щербакової та інших учених. Результати цих досліджень становлять методологічне підґрунтя наукового пошуку, бо, як відомо, без теорії питання немає підстав говорити про його історію.

Певні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в дисертаційних дослідженнях К. Дьяконової (погляди російських дореволюційних педагогів і радянських педагогів на проблему дитячої гри), С. Попиченко (історія розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні). У дослідженнях Т. Куліш, В. Сергєєвої, Т. Слободянюк, І. Улюкаєвої, Т. Філімонової історичний аспект розвитку проблеми дитячої гри розглядається стосовно аналізу поглядів на дошкільне виховання С. Русової та Н. Лубенець, питань організації освітнього процесу й місця гри в ньому в різних типах дошкільних закладів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Генезис сутності дитячої гри, її змісту, ролі та функцій у вихованні дошкільників і презентація результатів на рівні педагогічної теорії гри не ставав предметом цілісного спеціального історичного дослідження (особливо на рівні наукознавчого підходу, тобто як системи структурованих, упорядкованих і взаємопов'язаних наукових елементів) і загалом розглядався як суміжний напрям або в контексті аналізу внеску тієї чи іншої персоналії.

Мета статті полягає в узагальненні з позиції історичного і структурно-логічного підходів поглядів відомих українських педагогів кінця XIX –

початку XX століття на теорію дитячої гри в контексті генезису дошкільної педагогіки як науки.

Виклад основного матеріалу. Для відтворення й обґрунтування процесу розвитку теорії дитячої гри в дослідженні використовуються історичний і соціокультурний підходи, що дає змогу висвітлити процес розвитку проблеми дитячої гри на вітчизняному ґрунті крізь призму змін у ставленні суспільної думки до дитячої гри та еволюції ідей щодо неї в контексті розвитку теорії і практики виховання дітей дошкільного віку. Щоб запобігти описовості у викладенні отриманих даних, спиралися на доробки наукознавчого підходу, який дає можливість вийти на більш високий рівень аналізу й упорядкування наукових знань, їх узагальнення та систематизації (П. Копнін, В. Журавльов, Б. Коротяєв та ін.) – структурно-логічний (в історичному дискурсі на певних послідовних його етапах). Він дає змогу розглядати накопичену систему знань у галузі дитячої гри як систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених необхідних і достатніх структурних елементів, які у своїй сукупності становлять відповідну теорію, тобто теорію дитячої гри. Такими елементами є ідеї, поняття, закономірності, принципи та правила. Тож увесь комплекс набутих знань можна уявити в цілісному вигляді як змістову й формалізовану систему, причому формалізовану теорію можна презентувати в згорнутому вигляді (базисні елементи), а розгорнути її можна додавши емпіричну основу, пояснення, приклади, ілюстрації, доведення тощо (змістовий блок) [1]. Додамо, що вона широко і ґрунтовно презентована у відповідній сучасній науково-методичній літературі. У науковій, методичній і навчальній літературі теорія дитячої гри представлена в основному як змістова система знань, що сформувалася на основі тривалого історичного розвитку. Як і всі галузі педагогічної науки, цей напрям розвивався, вбираючи в себе весь позитивний досвід минулих часів. Як відбувався цей процес, яким був механізм зародження нових елементів наукового знання, як саме вони досліджувалися педагогами в різні часи, які закономірності виявлялися в дитячій грі, яке місце вона посідало в дошкільному дитинстві? Відповіді на ці питання допомагають розв'язувати проблемні питання історії й теорії дитячої гри в їх діалектичній єдності на рівні створення педагогічної теорії гри як сучасної самостійної галузі наукового знання.

Кінець XIX – поч. XX століття характеризується пошуком подальших шляхів розвитку теорії і практики дошкільного виховання. У цей час створюються нові педагогічні товариства та гуртки (Санкт-Петербурзьке товариство сприяння дошкільному вихованню, товариство «Дитяча праця та відпочинок» у Москві, Київське товариство народних дитячих садків тощо), відкриваються дошкільні заклади, організаторами яких є видатні педагоги:

Н. Лубенець, С. Русова, Є. Тихеєва, Л. Шлегер, М. Свентицька, К. Вентцель та ін., з'являється спеціальна наукова періодика, відкриваються курси з підготовки дитячих садівниць, Фребелівський жіночий педагогічний інститут (Київ).

Освітняни висунули багато плідних ідей щодо самого феномена гри, її сутності, форм, методів і засобів застосування в сімейному й суспільному вихованні маленьких дітей. Спробуємо застосувати структурно-логічний підхід до аналізу їхніх поглядів на дитячу гру.

Одним із вітчизняних піонерів вивчення дитини раннього й дошкільного віку був І. Сікорський, відомий педагог і психолог, лікар за фахом. Він залишив оригінальну психолого-педагогічну спадщину, яка досить актуальна й нині. З огляду на тему дослідження, зупинимося на аналізі внеску І. Сікорського в проблему розумового розвитку дитини засобами гри.

І. Сікорський у працях розглядав, зокрема, проблему розумового розвитку у двох напрямках: зовнішньому (спостереження за навколишнім середовищем, яке здійснюється за допомогою органів чуттів) і внутрішньому (зміст ігор і забав).

Щоденно спостерігаючи за дитячими іграми (він батько п'яťох дітей, спостерігав також за іграми дітей виховного будинку, дитячого притулку в Києві), вчений установив, що рівень інтелектуального розвитку дитини або рівень «інтелігенції» з очевидністю виявляється в її іграх. «Інтелігентні» діти, які мало плачуть, не дратівливі, мають гарний апетит і сон, проявляють більше винахідливості в іграх, їхні заняття відрізняються постійною новизною та прогресом. Також І. Сікорський зазначав, що ігри, котрі не мають на меті учіння, а слугують лише для проведення часу, є наслідком недостатнього харчування та відпочинку, незадовільного фізичного стану дитини. Отож запроваджений із перших днів життя правильний догляд за дитиною забезпечує не тільки її фізичний розвиток, а й духовне зростання [5].

І. Сікорському належить ґрунтовний аналіз гри як педагогічного феномена, її впливу на розумовий розвиток дитини: «Ігри задовольняють якусь невблаганну розумову потребу, яка спонукає дитину до невпинної діяльності» [2, с. 75].

Досліджуючи праці своїх сучасників (П. Каптерев, А. Симонович, П. Лесгафт), І. Сікорський зазначав, що дитячі ігри тлумачаться вченими як потреба в русі, як знаряддя розвитку зовнішніх органів чуттів. Погоджуючись із твердженням А. Симонович, згідно з якими дитячі ігри є наслідуванням дій дорослих, І. Сікорський доповнив їх тезою, що ці твердження правдиві тільки щодо дітей більш старшого віку. Аналізуючи роль руху, вчений дійшов таких висновків:

– рух відіграє другорядну роль у процесі гри, слугує лише знаряддям для виконання задумів;

– початок ігрової діяльності характеризується відсутністю емоційного стану;

– безперервна зміна дитячих ігор є неумотивованою тільки на перший погляд;

– відсутність межі між забавкою і вправами або між спостереженням дійсності і творчою діяльністю.

І. Сікорський дав свою оригінальну класифікацію дитячих ігор, в основу якої поклав ідею поступового розвитку розумових здібностей дошкільнят [2].

Перша група ігор, за І. Сікорським, сприяє розвитку абстрактного мислення. У дітей виявляється інстинктивний інтерес до індуктивного логічного аналізу предметів, до вивчення їх окремих особливостей або ознак. Ця схильність до абстрактного мислення розвивається в дітей дуже рано, вже на першому році життя, ще задовго до розвитку мови, зазначав І. Сікорський. Коло об'єктів гри все більше розширюється з розвитком дитини. А разом із цим мислення, яке постійно розвивається, сприяє руху очей, голови, рук, переміщенню, що допоможе знаходженню нових предметів. Це і є доказом того, що рух є наслідком інтелектуальних вимог, а не гімнастичного інтересу.

Друга група ігор слугує розвитку і зміцненню почуття самосвідомості, яке здійснюється мускульними відчуттями, больовими й іншими враженнями та зоровими уявленнями про форму й величину власного тіла. На думку вченого, такому розвитку самосвідомості, сприяє безліч тих рухів і дій, які дитина виконує навмисно, коли її увага зосереджується не на самих предметах або явищах, а на причинах, що призводять до їх руху. Педагог мав на увазі пересування предметів, переливання рідини, пересипання, шум, стукіт, гойдання, кидання тощо.

До третьої категорії ігор І. Сікорський зараховував вправи, які сприяють відтворенню або репродукції вражень. Більшість ігор дитини розрахована на розвиток процесів відтворення, щоб підтримувати «іскру думки», наприклад, кидання каміння у воду, пускання мильних бульбашок. Сутність насолоди від гри полягає в тому, що реальна дія збігається з її передбачуваним образом (лопання мильної бульбашки).

Учений тлумачив інтелектуальні ігри як такі, що дають «психологічний натяк», що викликає певні відтворення (асоціації) цілої серії передбачуваних думок та образів, які бажано викликати в думці дитини [2, с. 76]. Учений пропонував такі конкретні вправи для дітей: упізнати предмет навпомацки, вгадати по голосу дорослого, відрізнити за запахом яблуко або апельсин, визначити предмет на смак. Для досягнення всебічного розумового розвитку І. Сікорський уважав надзвичайно важливим запровадження ігор, які б задіяли всі органи чуттів. Науковець також стверджував, що інтелектуальні

ігри є чудовою підготовкою дитини до майбутнього навчання читання й письма.

І. Сікорський головним чином розглядав ігри дітей раннього віку й нерідко називав грою дії дітей, які в сучасній дитячій педагогіці та психології зараховують до маніпулятивної і предметної діяльності. Під цим кутом зору він і розробив класифікацію дитячих ігор, яка наведена вище.

Аналіз праць І. Сікорського свідчить і про те, що особливу увагу вчений надавав проблемам дитячої іграшки й вимог до неї. Химерні іграшки, багаті відтінками й деталями, шкодять дитячому розвитку, оскільки призводять до неувважності. Педагог більше мав на увазі не стільки сюжетну іграшку, скільки різноманітні геометричні фігури – «шаблони». Їх призначення – ознайомлення дитини з формою, розміром, кольором, розвиток моторики тощо. У наведених прикладах шаблонів можна впізнати елементи фребелівського матеріалу [2]. Іграшки не варто нав'язувати дитині, вони повинні відповідати її розвитку, потребам, інтересам. Учений пропагував ідею створення іграшок самими батьками. З часом із таких іграшок створювалася «маленька колекція об'єктів розумового розвитку маляти» – сховище, що нагадує дитині її попередні заняття, вчорашні етапи і труднощі, розумові і творчі зусилля. Отже, І. Сікорський одним із перших вітчизняних педагогів експериментально встановив значення ігор та іграшок для розумового розвитку дитини раннього віку.

Велику роль у справі громадського дошкільного виховання в Україні на початку ХХ століття відіграла голова Київського товариства народних дитячих садків, головний редактор журналу «Дошкольное воспитание» (видавався російською мовою протягом 1911–1917 рр.) Н. Лубенець. Вона проводила широку просвітницьку роботу зі створення народних дитячих садків, вивчала зарубіжний досвід, викладала у Фребелівському жіночому педагогічному інституті. Наполягаючи на значенні й необхідності дитячих садків загалом, вона особливо опікувалася створенням народних дитячих садків. Саме діти з бідних сімей потребували більше допомоги.

Мету дошкільного виховання Н. Лубенець убачала в усебічному гармонійному розвитку дитини. Відзначала роль рухливих ігор особливо у фізичному розвитку дитини. У них діти охоче беруть участь, вони можуть супроводжуватися музикою та співом. Головними засобами морального виховання поряд із бесідами вважала спільні ігри, в яких формуються громадські риси, товаришування, доброзичливе ставлення, повага до інших.

Широко вивчаючи досвід відомих авторських зарубіжних систем, Н. Лубенець писала: «Визнаючи за дітьми право на свободу в іграх і вважаючи, що Фребель відводить багато місця іграм під керівництвом вихователя й за його участю, ми все-таки маємо погодитися з тим, яке важливе і, безумовно, необхідне спостереження за вільними іграми дітей

і вміле втручання старших... У наш час у навколишньому житті ще дуже багато грубості, насильства, бруду й жорстокості, які усмоктуються дітьми, дуже часто відтворюються в іграх, і, отже, вони сприймають їх ще глибше й міцніше» [5, с. 285].

Н. Лубенець розробила спеціальну програму занять у дитячому садку, що складена за віковими групами й мала узагальнений зміст. У молодшій групі, наприклад, виділявся час для ігор із піском – вільних і на задану тему: круглий, чотирикутний двір, залізниця, гора, тунель тощо; у середній групі – ігри з піском як ілюстрація до бесід і вільні, а також колективні; будівництво з кутів, цеглинок (за Ф. Фребелем) – вільне та за вказівкою; виготовлення нескладних іграшок із картону й паперу. Для всіх груп передбачено рухливі ігри: гімнастичні та зі звуконаслідуванням, зі співом і малорухливі; проведення бесід, розповідей про об'єкти та явища природи, про явища суспільного життя для збагачення уявлень і знань дітей [5].

Автором праць із питань дошкільного виховання був відомий український педагог і громадський діяч Т. Лубенець. Проблеми дошкільного виховання він розглядав у таких працях, як «Педагогічні бесіди» (1903), «Дитячі осередки» (1911), «Про іграшки» (1909) тощо.

Т. Лубенець підкреслював, що характерною рисою, природною особливістю дітей дошкільного віку є їхня активність, яка повинна бути врахована під час організації педагогічного процесу. У дитячому садку вихованцям повинна бути забезпечена творча, активна, цікава діяльність.

Зважаючи на це, Т. Лубенець не міг обійти проблему дитячої гри, розглядаючи її як ефективний засіб виховання, навчання та розвитку дошкільників: «Граючись, діти виховуються та вправляються в здатності фантазії й винахідництва... У грі підкреслюються, розвиваються та вдосконалюються всі індивідуальні здібності, що закладені в дитині» [4, с. 207]. Т. Лубенець указував на тісний зв'язок ігрової діяльності з досвідом, рівнем знань і розвитком психічних процесів дітей: «У міру того, як діти стають старшими, діяльність їх посилюється, творчі проблеми вимагають здійснення, і діти починають видумувати й винаходити безкінечно різноманітні ігри, застосовуючи в них усі свої відомості та спостереження» [4, с. 207].

У статті «Про іграшку» Т. Лубенець дав цінні рекомендації стосовно керівництва дорослими ігровою діяльністю. Підкреслюючи те, що в грі малеча реалізує свою природну потребу в діяльності, педагог радив дорослим не обмежувати свободу дітей у грі. Допускаючи можливість безпосередньої участі дорослого в іграх дітей, Т. Лубенець разом із тим зауважував, що не варто забувати, що для цього необхідні особливі уміння та навички, не вмієш гратися з дитиною – краще не чіпати її, дати їй самій справитися з грою.

Важливу роль у психічному розвитку дитини Т. Лубенець відводив іграшці. Він визначив вимоги до неї, провідні з яких – відповідність віку та здатність викликати роботу уяви. Дитині подобається не сама іграшка, а те, що можна пов'язати із цією іграшкою, писав він. Кращими іграшками, на його думку, є іграшки, виготовлені руками самих дітей, адже вони дають можливість виявити власну ініціативу та фантазію. Тому він радив вихователям учити дітей виготовляти іграшки з природного матеріалу [4, с. 208].

На початку ХХ століття дійсно визначна роль у розробленні засад національного дитячого садка та дошкільної педагогіки належить С. Русовій. У педагогічній діяльності й підготовці педагогічних кадрів, у педагогічних працях С. Русова постійно прагнула до створення національних засад педагогіки, палко обстоювала ідеї навчання рідною мовою, самобутності українського дитячого садка.

Концепція національного дитячого садка викладалася в таких її працях, як «Дошкільне виховання» (1918) та «У дитячому садку» (1919), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924).

Передусім С. Русова визначила наскрізні принципи дошкільного виховання. На її переконання, виховання має бути, по-перше, індивідуальним, пристосованим до природи дитини; по-друге, національним; по-третє, відповідати соціально-культурним вимогам часу.

Зазначимо, що стосовно організації дитячого життя С. Русова була прихильницею вільного виховання. Її погляди дуже співзвучні тому, що ми спостерігаємо в системі М. Монтесорі, яку, до речі, вона дуже цінувала. У книзі «У дитячому садку» вона писала: «Усе виховання в дитячому садку має один певний ґрунт – воля, з'єднана з шануванням кожної особи й кожної праці. Поки граються діти, хай скачуть, бігають, кричать до схочу, постільки – оскільки це не шкодить нікому – та за цим не можна дозволяти жодної бійки, жодного нехтування чужої волі... Не треба силувати дітей ані до гри, ані до роботи, але треба вести те й друге так цікаво, щоб діти захоплювалися ними, раділи однаково щиро й працюючи, й гуляючи» [3, с. 198].

Важливе місце в дитячому садку повинні посідати, на думку С. Русової, дитяча гра, праця, ліплення, малювання, співи, гімнастика тощо, тобто продуктивні види діяльності. Обґрунтовуючи роль дитячої гри як основного виду діяльності дітей, С. Русова зазначала: «Гра для дитини – найкраща насолода, в іграх виявляються всі її здібності, її нахили, переживання. Гра – це настільки природний стан дитини, що багато педагогів намагалися все навчання малих дітей перетворити в гру, бо вона найбільш інтенсивно захоплює дітей» [3, с. 76]. Закликала педагогів спостерігати за дитиною, коли вона грається, бо тоді вони знайдуть ключ до розуміння її душі.

Аналіз праці «Дошкільне виховання» дає змогу стверджувати, що С. Русова добре розумілася в теоріях гри, які розроблялися на той час у зарубіжній і вітчизняній педагогічній думці. Вона зазначала, що педагоги й психологи чимало обмірковували природу та процес дитячої гри, бажаючи підвести його під ту або іншу наукову теорію. С. Русова не надавала переваги жодній із теорій походження, проте сама більше була прихильницею еволюційної та біологічної теорії. Гра, як уважала С. Русова, природна потреба дитини, головний фактор її формування, настільки складне, динамічне, багатоаспектне явище, що потребує подальших наукових зусиль. Вона зазначала, що «педагоги й психологи ставляться до дитячої гри і як до фактора виховання, і як до методу розумової освіти» [3, с. 77]. І далі розмірковувала: щоб ігри-забавки мали найкращий вплив, бажано, щоб вони проводилися по змозі вільно, із самостійної ініціативи дітей. Обов'язкові ігри, це на її переконання, вже не гра. Коли дитячий колектив ще не з'єднався, задля його організації треба навчити дітей деяких ігор, щоб наше керування, втручання було якомога менш настирливим. Другою умовою, за якою діти найкраще грають, це – цілковите добре здоров'я. І тут С. Русова посилається на дані фізіології та медицини, зауважує, що краще ігри проводити на свіжому повітрі, на дворі або в садочку.

У розділі «Дитяча гра-забавка» вона пропонує кілька слушних рекомендацій щодо організації та керування грою. Наприклад, коли дорослі пропонують дітям якусь нову гру, треба своїм настроєм захопити їх, добре пояснити їм усі її закони, гуртом обмірковувати порядок гри, дати дітям висловити свої думки й бажання, потім один чи два рази в купі з ними взяти участь у грі, а потім залишити їх самих. «Садівниця тримає себе не як контролер, а як товариш, котрому цікава гра так само, як і дітям» [3, с. 80]. Головне, про що не треба забувати вихователям, – це те, що гра не повинна втратити свого найдорожчого напрямку – вільного психологічного творчого виявлення самої дитини. Додамо, що ця думка не втратила своєї актуальності й у наш час.

Найбільш цікавими, на її думку, для дітей є рухливі ігри та забавки, які найкраще відповідають дитячій рухливості: кіт і миші, м'яч у різних комбінаціях, паличка-стукалочка тощо. До фребелівських ігор С. Русова поставилася критично, вважаючи, що їм бракує різноманітності в рухах, а ось до пропозицій М. Монтесорі – досить позитивно.

У більш пізніх працях С. Русова подає орієнтовну класифікацію ігор найменших дітей. Вони поділяються на рухливі – сенсорні, переймальні й навчальні [3, с. 269]. Причому переймальні ігри є зовнішніми та внутрішніми. Останні являють собою так звані ігри-драматизації. Для вихователів С. Русова подала кілька прикладів рухливих ігор зі співом та музикою, переважно на народному матеріалі [39, с. 269–282].

У роботі «У дитячому садку» вона запропонувала примірну програму тих знань, що необхідно дати дітям. Зміст програми повинен відповідати порі року й загалом будуватися на сезонному принципі. «Кожен час – весна, зима, осінь – викликає свої розмови, свої праці, свої ігри». Наприклад, наводячи цікавий матеріал для осені, автор поряд зі словесним матеріалом уводить співи й ігри «Ходить гарбуз по городу», «Баштан», для зими – гра-драматизація «Рукавичка», «Вовк та овечки», гра в бобра й мисливця, гра в зайчика тощо. Що до весняних ігор, то тут маємо «Кривий танок», «Ой учора орав», «Горобчику», «Перепілочка» (до українських народних пісень додаються відповідні рухи) тощо [39, с. 191–193]. Педагог пропонувала вихователям використовувати саме народні ігри, бо вони найкраще підходять до народних дитячих садків, можуть захопити розум і душу дитини, відповідають її ментальності.

Підсумовуючи, наведемо слова С. Русової, які не втратили актуальності й для сьогодення: «Правда й гуманізм повинні бути тим ґрунтом, на якому виростає виховання, дисципліна й взаємні відносини між самими дітьми, а далі між ними та садівницею. У садку мусить панувати жвавий настрій, наскрізь пройнятий веселістю, працьовитістю й ласкою. При такому настрої гри, праця й наука захоплюватимуть однаково дітей» [3, с. 201].

Узагальнюючи накопичені знання у сфері теорії дитячої гри в досліджуваний період, виокремимо такі її елементи.

Ідеї: ідея вільної організації педагогічного процесу й надання провідної ролі дитячій грі (С. Русова), ідея гармонійного розвитку дитини в процесі гри («гра знаходиться в прямому та безпосередньому зв'язку з усім життям і діяльністю дітей, охоплює й фізичні, і душевні сили дитини, направляючи їх у різних напрямках») (Н. Лубенець, С. Русова). Вони пов'язують усі елементи теорії в єдине нерозривне ціле.

Поняття (за їх допомогою описується феномен дитячої гри як педагогічного явища):

1. Визначення гри: гра – природна потреба дитини, «гра для дитини – найкраща насолода, в іграх виявляються всі її здібності, нахили й переживання» (С. Русова).

2. Мета гри: гра як засіб фізичного, морального, розумового виховання (С. Русова, Н. Лубенець).

3. Зміст і сюжет гри (стосовно тільки окремих ігор): у наслідувальній грі малюк копіює життя дорослих, різноманітні явища живої та неживої природи; у драматичних іграх дитя ставить себе у становище інших (С. Русова).

4. Умови гри: збагачення знаннями й уявленнями, надання дитини самостійності (С. Русова, І. Сікорський, Т. Лубенець); ігрові атрибути й дидактичний матеріал: перевага іграшок-саморобок (І. Сікорський, Н. Лубенець), народні іграшки (С. Русова).

5. Класифікація ігор: рухливі – сенсорні, перемальні й навчальні (С. Русова); ігри для розумового розвитку дітей раннього віку (І. Сікорський).

6. Керівництво грою: оберігати дитячу ініціативу та самостійність (Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова).

7. Особистість і колектив (висвітлюються з погляду суспільної спрямованості ігор): у грі діти вчаться жити й діяти в суспільстві, значення суспільних ігор для розвитку товарищескості, громадських якостей (С. Русова).

Закономірності (вони виявляють зв'язки та відношення між усіма структурними елементами ігрової діяльності, розкривають її глибинну сутність): соціальний характер ігрової діяльності; розвивальний характер дитячої гри; творчий характер гри дитини; взаємозумовленість мети, форми та змісту ігрової діяльності (Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова).

Висновки. У процесі розвитку дошкільної педагогіки як науки на підставі теоретичних розвідок, аналізу досвіду функціонування дитячих дошкільних закладів робляться численні спроби розбудувати власну педагогічну теорію дитячої гри, яка б мала вигляд науково обґрунтованої системи знань. Спеціалісти з дошкільного виховання висунули багато плідних ідей щодо феномена гри, її форм, видів, методів і засобів застосування в практиці виховання маленьких дітей. Основою гри вважалося вільне копіювання дитиною реального життя, навколишнього середовища, долавання перешкод, які в реальному житті дитині не під силу. Підкреслювалося, що ігри дітей мають мінливий характер і є своєрідним відображенням реального життя. Наприкінці ХІХ – поч. ХХ століття переважала думка, що ігрова діяльність, що ґрунтується на національних традиціях (С. Русова, Н. Лубенець), на ідеях вільного виховання, які зберігали самоцінність дитинства й самої гри та не обмежували ніякими рамками розвиток усіх здібностей і задатків дитини, є більш прийнятною для використання в сімейній і суспільній дошкільній практиці. Подальшого й поглибленого пошуку потребує розвиток теорії і практики дитячої гри на наступних історичних етапах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коротяєв Б., Курило В., Савченко С. Педагогічна філософія. Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 340 с.
2. Лаврова О. Проблема розумового розвитку дошкільників засобами гри у педагогічній спадщині І. Сікорського. *Рідна школа*. 2006. № 2. С. 75–76.
3. Русова С. Вибрані твори. Київ: Освіта, 1996. С. 3–4.
4. Улюкаєва І. Історія дошкільної педагогіки: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово». 2016. 424 с.
5. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З. Борисової. Київ: Вища школа. 2004. 511 с.